

BAUSMIŲ VEIKSMINGUMO VERTINIMO PROBLEMAS IR JŲ SPRENDIMO BŪDAI

Doktorantė Sonata Mališauskaitė

Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 274 06 17
Elektroninis paštas sonata@teisinst.lt

Pateikta 2003 m. birželio 18 d.

Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 18 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedros profesorius
habil. dr. Viktoras Justickis ir Teisės instituto direktorius dr. Algimantas Čepas*

Pagrindinės sąvokos: bausmė, veiksmingumas, įvertinimas, kriterijai

Keywords: punishment, efficiency, evaluation, criterions

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjamos bausmių veiksmingumo vertinimo problemos. Taikant loginį, sisteminį, istorinį lyginamąjį ir metaanalizės tyrimo metodus siekiama iširti, kiek sėkmingai bausmių veiksmingumas buvo vertintas pasitelkiant recidyvo ir ekonomiškumo kriterijus, keliamas tokio vertinimo tikslingumo klausimas.

Aptariami galimi bausmių veiksmingumo vertinimo problemų sprendimo būdai, siūloma bausmių veiksmingumu pirmiausia siekti nustatyti ne tikslingiausiai taikytinas bausmes, o bausmės vykdymo priemonės, kurios padidintų praktikoje dažniausiai taikytinų bausmių veiksmingumą. Taip pat aptariama galimybė vertinti bausmių veiksmingumą naudojant bausmių žmogiškuosius kaštus.

I ž a n g a

Kiekvienoje socialinėje grupėje, bendruomenėje įvairių politinių, ekonominių, teisinių priemonių taikymas yra susijęs su daugybe materialių ir nematerialių išlaidų. Todėl paprastai socialinės grupės arba bendruomenės nariai pagrįstai reikalauja įrodyti taikomų priemonių būtinumą. Tačiau vien tik įrodyti tai neužtenka. Pradėjus taikyti naujas priemones gali kilti įvairių problemų, kurių nebuvo galima numatyti anksčiau, priemonės taikymui taip pat gali turėti įtakos įvairūs anksčiau nenumatyti veiksniai, pasikeitusios arba naujos aplinkybės ir pan. Todėl būtinas nuolatinis priemonės taikymo monitoringas, tiek siekiant stebėti jos taikymo procesą, tiek nuolat kvestionuojant taikymo veiksmingumą. Dėl šių priežasčių šiuo metu pastebima teisėkūros tobulinimo tendencija – taikant valstybės nustatytas teises priemones pirmiausia keliamas taikomos priemonės veiksmingumo klausimas. Ypač svarbu kvestionuoti valstybės taikomas prievartos priemones – baudžiamosios atsakomybės priemonės (bausmės). Šios priemonės reikalauja ne tik labai didelių išlaidų, bet ir yra susijusios su dideliais galimais žmogaus teisių ir laisvių apribojimais bei pažeidimais.

Galbūt todėl jau seniai keliamas ir nagrinėjamas bausmių veiksmingumo klausimas. Istorškai plačiausiai jis buvo pradėtas nagrinėti ėmus tyrinėti laisvės atėmimo bausmės taikymo problemas ir pradėjus kvestionuoti laisvės atėmimo taikymo veiksmingumą.

Nagrinėjant bausmių veiksmingumo klausimus pirmiausia reikėtų nustatyti bausmių veiksmingumo kriterijus, pagal kuriuos ir būtų galima įvertinti taikomų bausmių veiksmingumą. Šio straipsnio tikslas – aptarti pagrindines bausmių veiksmingumo nagrinėjimo – bausmių veiksmingumo kriterijų išskyrimo problemas bei įvertinus kriminologijos mokslo sukauptas žinias pasiūlyti galimus bausmių veiksmingumo vertinimo problemų sprendimo būdus. Minėti klausimai nagrinėjami istoriniu lyginamuoju, loginiu, sisteminiu ir metaanalizės būdais.

I. Ar galima lyginti skirtingų bausmių veiksmingumą

Atsižvelgiant į tai, kad bausmės taip pat yra tikslingai taikomos valstybės priemonės, pradedant nagrinėti taikomų bausmių veiksmingumo klausimus ir prieš nustatant bausmių veiksmingumo kriterijus pirmiausia reikia nustatyti ir aiškiai išskirti bausmės tikslus, kurių bausmės taikymu yra siekiama.

Tiek egzistuojanti bausmių teorijų įvairovė, tiek senojo bei naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatos liudija, kad bausmės tikslai labai įvairūs. Remiantis nusikaltimo sudėties objekto apibrėžimu visą bausmei keliamų tikslų įvairovę galima apibūdinti vienu terminu – visuomenės saugumo užtikrinimas.

Populiariausias (atliekant daugelį kriminologinių tyrimų naudotas) bausmės veiksmingumo užtikrinant visuomenės saugumą kriterijus – recidyvo pokyčių analizė. Atliekamais tyrimais dažniausiai siekiama įvertinti ir palyginti laisvės atėmimo bausmės ir laisvės atėmimo bausmės (probacijos)¹ alternatyvų veiksmingumą. Remiantis recidyvo kriterijumi minėtų bausmių veiksmingumą buvo siekiama įvertinti daugybe įvairių tyrimų. Visų šių tyrimų ir jų rezultatų išsamią apžvalgą ir analizę atliko Maeve W. McMahon [8]. Tačiau atlikdama šių tyrimų analizę ši mokslininkė ne tiek lygino laisvės atėmimo bausmę ir probacijos veiksmingumą, kiek kėlė probacijos veiksmingumo klausimus. Todėl tikslingiau panagrinėti Roberto Martinsono 1974 m. atliktą tyrimą [9]. R. Martinsono vadovaujama grupė išnagrinėjo 1945–1967 m. atliktus 231 tyrimo rezultatus ir padarė netikėtą išvadą: „... išskyrus kai kuriuos išimtinius atvejus, pastangos reabilituoti teisės pažeidėjus neturėjo įtakos jokiems statistiškai reikšmingiems recidyvo pokyčiams... [9, p. 22]“. Tyrimo rezultatus taikliai apibūdino žymusis R. Martinsono šūksnis „*Nothing work*“ – „be rezultatų“. Vėliau atlikti tyrimai tik dar kartą patvirtino žymiąją R. Martinsono išvadą².

Netgi neatliekant skirtingų bausmių veiksmingumo tyrimų rezultatų metaanalizės pirmiausia tektų kvestionuoti galimybę palyginti skirtingų bausmių veiksmingumą remiantis recidyvo kriterijumi. Atlikus minėtų tyrimų metaanalizę galima daryti išvadą, kad remiantis recidyvo kriterijumi lyginti skirtingų bausmių veiksmingumą yra labai sudėtinga dėl itin didelio veiksmų, galinčių turėti įtakos tyrimo rezultatams, komplekso. Netgi sudarius pagal demografinius ir socialinius ypatumus bei pagal turimą nusikalstamą patirtį vienodas kontrolines grupes (tai dažniausiai būdavo labai sunku, nes paprastai skirtingiems asmenims, ypač pagal nusikalstamą patirtį, skiriamos skirtingos bausmės), dažnai rezultatų nebūdavo galima palyginti dėl didelio kontrolinę grupę sudarančių asmenų gyvenimui galinčių turėti įtakos veiksmų pasikeitimo atsitiktinumo. Pavyzdžiui, visuotinai pripažinta, kad faktui, ar asmuo vėl padarys naują nusikaltimą, gali turėti įtakos faktas, ar jis turi darbą. Pagal dabartinės ekonomikos ir darbo rinkos didelį kintamumą labai sunku numatyti, ar kontrolinės grupės asmuo nebus atleistas iš darbo.

Kitas labai dažnas bet kokios valstybės taikomos priemonės veiksmingumo įvertinimo kriterijus – ekonomiškumas. Jį būtina taikyti vertinant bausmių veiksmingumą. Šio kriterijaus esmė – kad taikomos bausmės nauda būtų didžiausia minimaliomis priemonėmis. Apibendrinant pateiktos analizės išvadas, kad skirtingų bausmių nauda ta pati, norint įvertinti baus-

¹ Šiame straipsnyje nagrinėjamos tik tos laisvės atėmimo bausmės alternatyvos, kurios yra baudžiamosios atsakomybės priemonės.

² Pavyzdžiui, Josine'as Jungertas, apibendrinamas Olandijos mokslininkų atliktų tyrimų rezultatus, padarė išvadą, kad recidyvo raida daugiau priklauso nuo pasirinktų kontrolinių grupių asmenų kriminalinės patirties nei nuo taikomų bausmių pobūdžio (intervencijos būdo) [4].

mių veiksmingumą reikėtų panagrinėti bausmių taikymo išlaidas. Šioje srityje taip pat atlikti tyrimai, kai kurių iš jų rezultatai gana įdomūs. Pavyzdžiui, 1992–1993 m. Kanadoje atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad Kanadoje vieno nuteisto asmens probacijos priežiūra per metus atsiėjo 10 951 dolerį, tuo tarpu vieno asmens išlaikymas laisvės atėmimo įstaigoje – net 52 953 dolerius [2]. Tačiau nuodugniau panagrinėjus bausmių išlaidų palyginimo sąlygas tenka pripažinti, kad remiantis tokiais tyrimais negalima daryti apibendrinamųjų išvadų, kurioms neturėtų įtakos atskiros valstybės penitencinės sistemos specifika. Net esant tokioms pačioms teisinio bausmių vykdymo reglamentavimo nuostatoms, skirtingose valstybėse laisvės atėmimo bausmės arba probacijos vykdymo išlaidos gali labai skirtis. Pavyzdžiui, vienoje valstybėje skiriant probaciją nuteistajam dažniausiai nustatoma tik pareiga periodiškai registruotis bausmių vykdymo institucijose arba tik pareiga atlikti tam tikrus viešuosius darbus valstybės arba nukentėjusiojo asmens labui, o kitoje valstybėje vykdant probaciją beveik visi nuteisti asmenys įtraukiami į skirtingas, plačias socialinės reabilitacijos programas. Skiriantis vykdomos probacijos turiniui, gali iš esmės skirtis bausmių vykdymo išlaidos, nes skiriasi bausmei įvykdyti reikalingas pareigūnų skaičius (gana mažai pareigūnų reikia, kad jie kontroliuotų, kaip nuteisti asmenys registruojasi, ir neproporcingai daugiau reikia pareigūnų, kurie vykdytų socialinės reabilitacijos programas), pareigūnų veiklos finansavimo kaštai ir pan. Pagal turimą įrangą, vykdomas programas gali skirtis ir laisvės atėmimo įstaigos. Netgi toje pačioje valstybėje gali egzistuoti skirtingo pobūdžio laisvės atėmimo įstaigos (pvz., jos gali skirtis vien tik skirtingomis nuteistųjų gyvenimo buitinio aprūpinimo sąlygomis) arba skirtingo pobūdžio regioninės probacijos vykdymo įstaigos. Esant dideliame veiksmų, turinčių įtakos bausmių išlaidų dydžiui, kompleksui labai sunku tiksliai nustatyti ir palyginti skirtingų bausmių išlaidas.

Taigi apibendrinant atliktos analizės išvadas tenka konstatuoti, kad pagal dabar dažniausiai taikomus bausmių veiksmingumo įvertinimo kriterijus palyginti skirtingų bausmių veiksmingumą labai sudėtinga. Ši išvada sudaro prielaidą netgi iš viso kvestionuoti skirtingų bausmių veiksmingumo lyginimo įmanomumą ir tikslingumą. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad dažniausiai tyrimais vertinamas ir lyginamas tik laisvės atėmimo bausmės ir probacijos veiksmingumas. Tai pagrįsta toliau nagrinėjamais veiksniais. Skirtingoms bausmėms dėl jų nevienodo turinio keliami visiškai skirtingi tikslai. Pavyzdžiui, galiojančio BK 41 straipsnyje kaip vienas iš bausmės tikslų įtvirtintas tikslas atimti arba apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas. Taikant kai kurias BK 42 straipsnyje išvardytas bausmes, pavyzdžiui, baudą, neįmanoma pasiekti tokio tikslo, nes šios bausmės turinio nesudaro galimybė apriboti asmens laisvę ir taip atimti arba apriboti galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas. Todėl dėl bausmių skirtingo pobūdžio (turinio) sunku įvertinti ir palyginti skirtingų bausmių veiksmingumą.

Kvestionuotinas ir bausmių veiksmingumo vertinimo tikslingumas. Geriausiai atsakymą į klausimą, ar tikslinga vertinti bausmių veiksmingumą, iliustruoja laisvės atėmimo bausmės veiksmingumo tyrimai ir jų rezultatų panaudojimas. Nuo pat šiuolaikinių laisvės atėmimo įstaigų atsiradimo buvo kvestionuojamas laisvės atėmimo bausmės veiksmingumas. Nustatčius, kad laisvės atėmimo bausmė neefektyvi, ir įvardijus pagrindinius jos trūkumus laisvės atėmimo bausmės vykdymas buvo nuolat keičiamas siekiant panaikinti trūkumus ir užtikrinti laisvės atėmimo bausmės vykdymo veiksmingumą – t. y. įtaką nusikalstamumo mažinimui. Šis procesas nenutruko per visą laisvės atėmimo įstaigų raidos laikotarpį. 1844 m. F. Liberis, kuris daugelyje valstybių propagavo laisvės atėmimo įstaigų reformavimo idėjas, nurodė vieną iš pagrindinių laisvės atėmimo įstaigų trūkumų – laisvės atėmimo įstaigų tapimą „nusikalstamųjų universitetais“. Šią problemą bandyta spręsti pačiu paprasčiausiu būdu – nuteistuosius izoliuojant vienutėse. Atsirado įstaigų sistemos „Obernas“ ir „Filadelfija“ (dar vadinamos Pensilvanijos sistema). Tačiau paaiškėjus, kad šios sistemos nepateisina lūkesčių, pradėtos kurti kitos sistemos. 1970–1910 m. laisvės atėmimo įstaigų reformos metu buvo sukurtas naujas laisvės atėmimų įstaigų tipas „Elmira“, pagrįstas Europos valstybių patirtimi¹. Tačiau ši

---

¹ Ši sistema pagrįsta A. Makonochio sistema bei V. Kroftono airiška sistema. Pagrindinė šių sistemų idėja buvo ta, kad asmeniui yra paskiriama nenustatytos trukmės laisvės atėmimo bausmė, ir tik nuo jo darbo ir pastangų priklauso, kada jis bus paleistas iš laisvės atėmimo įstaigos.

sistema nebuvo labai populiari, 1920–1930 m. prasidėjo naujos laisvės atėmimo įstaigų reformavimo etapas, kurio metu buvo propaguojama individualaus darbo su atskiromis nu-
teistųjų grupėmis klasifikacijos idėja. Tačiau ir šis laisvės atėmimo įstaigų reformavimo lai-
kotarpis taip pat buvo nerezultatyvus¹.

Kaip atsakas į laisvės atėmimo bausmės taikymo trūkumus savo veiklą pradėjo aboli-
cionistinis kriminologinis judėjimas. Išskeldamas laisvės atėmimo įstaigų problemas, jis siūlė
taikyti alternatyvius neprievartinius sprendimus. Laisvės atėmimo bausmės vykdymą pava-
dindamas nusikaltimų kontrolės pramone ir laisvės atėmimo įstaigas lygindamas su „gula-
gais“, vienas iš abolicionistinio kriminologinio judėjimo pradininkų Nilsas Chirstie įrodinėja,
jog būtina atsisakyti iliuzijos, kad nusikalstamumo problemas galima išspręsti taikant laisvės
atėmimo bausmę [1].

Tačiau, nepaisant nei laisvės atėmimo bausmės neveiksmingumo bei nesėkmingų jos
vykdymo reformavimo rezultatų, nei abolicionistinio kriminologinio judėjimo propaguojamų
pagrįstų idėjų, nėra nė vienos valstybės, kurios bausmių sistemoje nebūtų laisvės atėmimo
bausmės. Galima taip pat drąsiai teigti, kad laisvės atėmimo bausmė bus pagrindinė dar
gana ilgai.

II. Galimi bausmių veiksmingumo vertinimo problemų sprendimai

Kadangi skirtingų bausmių veiksmingumą įvertinti ir palyginti gana sunku, tikslingiausia
vertinti vienos atskiros bausmės veiksmingumą arba lyginant jos taikymo rezultatus skir-
tingose valstybėse, arba lyginant skirtingą tos pačios bausmės vykdymo praktiką vienoje
valstybėje. Siekiant išvengti netikslingo vertinimo proceso reikėtų tiksliai suformuluoti baus-
mių veiksmingumo vertinimo uždavinius – reikia kvestionuoti ne bausmės taikymo veiksmin-
gumą siekiant nustatyti jos taikymo tikslingumą (t. y. nustatius, kad bausmė neveiksminga,
siūlyti jos netaikyti), o nagrinėti, kokios konkrečios bausmės vykdymo priemonės gali supo-
nuoti efektyvesnę bausmės vykdymą. Kadangi bausmės veiksmingumą sunku įvertinti re-
miantis recidyvo ar ekonomiškumo kriterijais, tai kitas svarbus kriterijus, kuriuo remiantis rei-
kėtų vertinti bausmių vykdymą, yra žmogiškieji kaštai. Taigi vertinant konkrečią bausmę, pa-
vyzdžiui, laisvės atėmimo bausmę, vienas iš klausimų, į kuriuos reikėtų atsakyti – kokios
priemonės padėtų sumažinti žalą, padaromą asmeniui taikant laisvės atėmimo bausmę.

Siekiant iliustruoti tokią bausmių veiksmingumo vertinimo problemų sprendimo gali-
mybę, toliau bus nagrinėjamas laisvės atėmimo metu taikomų priemonių veiksmingumas,
kad sumažėtų neigiamas laisvės atėmimo bausmės poveikis kalinčių asmenų psichologinei
būsenai. Laisvės atėmimo bausmės poveikis izoliuoto asmens psichologinei būsenai yra
vienas iš daugelio laisvės atėmimo bausmės taikymo neigiamų rezultatų, kuriuos būtina
įvertinti vertinant laisvės atėmimo bausmės veiksmingumą pagal žmogiškųjų kaštų kriterijų.

Tai, kad vienas iš svarbių laisvės atėmimo bausmės aspektų yra skausmo suteikimas
laisvės atėmimo įstaigoje kalinčiam asmeniui, pripažino daugybė mokslininkų. Šią temą
nagrinėjo ir Michelis Foucaultas, gvildendamas bausmės ir valdžios santykį [3], Nilsas
Christie [1], Matti Laine'as [7] ir kiti filosofai, sociologai arba kriminologai, aptardami filosofi-
nius, sociologinius ar kriminologinius bausmių vykdymo aspektus. Atlikti empiriniai tyrimai
parodė, kad nuteistieji įkalinimo įstaigoje jaučiasi nesaugūs, agresyvūs, patiria depresiją, turi
sveikatos bendravimo su kitais asmenimis problemų (tiek su kitais įkalintaisiais, tiek su as-
menimis, gyvenančiais už laisvės atėmimo įstaigų sienų) [10, p. 235].

Buvo iškelta hipotezė, kad laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu taikomomis įvai-
riomis priemonėmis galima sumažinti kaliniui suteikiamą skausmą – t. y. daryti poveikį ir pa-
gerinti jo psichologinę būseną [10, p. 236]. Ši hipotezė buvo pagrįsta teorija, kad asmuo
pajaučia frustraciją tada, kai socialinės aplinkos veiksniai trukdo jam patenkinti savo porei-
kius. Šiuo atveju kalinių depresiją, agresiją ir kitas neigiamas psichologines būsenas sukelia
situacija, kai dėl izoliavimo jie negali patenkinti bendrųjų savo poreikių. Todėl, kaip teigė C.
Tochas, vienas iš mokslininkų, tyrinėjusių kalinių psichologinės būsenos ir izoliavimo laisvės

¹ Išvada, kad laisvės atėmimo įstaigų reformos buvo neveiksmingos, pripažino ir mokslininkas Matti Laine'as, nagrinėdamas bausmių ir laisvės atėmimo sociologines problemas [6, p. 115–168].

atėmimo įstaigose sąlygų sankirtą, pakeitus izoliavimo laisvės atėmimo įstaigose sąlygas bei pradėjus taikyti atitinkamas priemones būtų galima sudaryti tinkamas galimybes įkalintiems asmenims patenkinti pagrindinius bendruosius poreikius – tai iš esmės galėtų pagerinti kalinių psichologinę savijautą – sumažintų skausmą, kurį jie patyrė atlikdami laisvės atėmimo bausmę. Jis išskyrė bendruosius įkalintų laisvės atėmimo įstaigose asmenų poreikius (privatumą, saugumą, socialinę motyvaciją, veiklos laisvę), kurių patenkinimo galimybes galima pakeisti priemonėmis, taikomomis vykdant laisvės atėmimo bausmę. Šios priemonės gali būti laisvės atėmimo įstaigose įkalintų asmenų įtraukimas į socialinės reabilitacijos programas, dažnai skiriami pasimatymai, viktimizacijos patirtis. Siekiant patikrinti anksčiau išdėstytas hipotezes buvo atliktas tyrimas trijose Ohajo valstijos laisvės atėmimo įstaigose¹. Be minėtų laisvės atėmimo įstaigos aplinkos veiksnių, taip pat buvo nagrinėta, ar kalinių psichologinę gerovę veikia laisvės atėmimo įstaigos pastato konstrukcija (t. y. ar kaliniai geriau jaučiasi, kai jų gyvenamosios patalpos yra išdėstytos išilgai vieno koridoriaus, ar atskiomis salelėmis) ir likęs terminas iki galimybės taikyti parolį (lygtinį paleidimą). Tyrimo rezultatai parodė, kad dauguma iš šių laisvės atėmimo įstaigos aplinkos veiksnių tikrai veikia įkalintų asmenų psichologinę savijautą. Laisvės atėmimo įstaigose įkalinti asmenys jaučiasi labiau nusivylę, neramūs, pikti, dažniau patiria depresiją, jei retai dalyvauja socialinės reabilitacijos programose, turi mažai pasimatymų ir būna patyrę prievartą. Geriau jausdavosi tie kaliniai, kuriems terminas iki galimybės taikyti parolį (lygtinį paleidimą) buvo trumpesnis. Tik tai nebuvo statistiškai reikšmingas santykis tarp laisvės atėmimo įstaigos pastato konstrukcijos (kalinių gyvenamųjų patalpų išdėstymo) ir geros kalinių psichologinės savijautos – šis veiksnys kalinių emocinei būklei įtakos neturi.

Taigi šio tyrimai rezultatai parodė, kad hipotezė, jog atskiros bausmės veiksmingumas siekiant nustatyti, kokią bausmę vykdant taikytinos priemonės gali padidinti jos veiksmingumą, gali būti vertinamas remiantis žmogiškųjų kaštų kriterijumi, yra pagrįsta. Tiesa, tokio tyrimo organizavimas siekiant įvertinti Lietuvoje taikomų bausmių, šiuo atveju laisvės atėmimo bausmės, veiksmingumą būtų tik maža didelio tyrimo dalis. Netgi norint atlikti išsamų vien tik laisvės atėmimo bausmės veiksmingumo vertinimą taikant žmogiškųjų kaštų kriterijų pirmiausia reikėtų struktūrizuoti laisvės atėmimo bausmės neigiamą poveikį, išskirti ir išnagrinėti priemones, kurios galėtų padėti neutralizuoti arba bent mažinti atskiras neigiamo poveikio struktūrinės dalis, atlikti jų tarpusavio ryšio tyrimus ir tik tada, apibendrinus visus tyrimus, būtų galima įvertinti veiksmingumą. Todėl sunku numatyti, kiek įmanoma atlikti tokį didelį bausmių vertinimo procesą bei kokios bausmių vertinimo problemos iškiltų.

Taip pat tenka pripažinti, kad yra kai kurių problemų ir pasiūlytu būdu vertinant bausmių veiksmingumą. Pavyzdžiui, nepaisant to, kad nustatytas nagrinėtų laisvės atėmimo aplinkos veiksnių (dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose, pasimatymų dažnumas, viktimizacijos patirtis ir pan.) ir įkalintų asmenų psichologinės būsenos tarpusavio ryšis, gali būti sunku tiksliai nustatyti šį ryšį sudarančius priežastinius santykius. Analizuoti veiksniai gali turėti įtakos vienas kitam, t. y. geriau besijaučiantis įkalintas asmuo gali aktyviau dalyvauti socialinės reabilitacijos programose, lengviau bendrauti su kitais kaliniais, dėl to rečiau patirti kitų kalinių prievartą ir pan.

Analizuojant vienos iš laisvės atėmimo metu taikomos priemonės – socialinės reabilitacijos programos vykdymo poveikį įkalinto asmens psichologinei savijautai reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šiame tyrime įvertintas tik įkalinto asmens psichologinės savijautos ir jo dalyvavimo socialinės reabilitacijos programose, o ne asmens psichologinės būklės ir socialinės reabilitacijos programų vykdymo ryšis. Nors nuolat vykdomos įvairios socialinės reabilitacijos programos, asmenų dalyvavimo šiose programose aktyvumas gali labai skirtis. Asmens dalyvavimo programose aktyvumą gali lemti įvairūs asmenį apibūdinantys tiek psichologiniai, tiek socialiniai požymiai, laisvės atėmimo įstaigose susiformavusi subkultūra. Be to, gali būti sunku gerinti įkalintų asmenų psichologinę savijautą netgi skiriant neribotą pasimatymų skaičių, jeigu niekas neatvažiuoja jų aplankyti. Taigi laisvės atėmimo bausmės

---

¹ Tyrimo rezultatai buvo pateikti J. D. Wooldredegos straipsnyje „Inmate experiences and psychological well-being“ [10].

vykdymo metu taikomų priemonių ir įkalinto asmens psichologinės būsenos ryšiui gali turėti įtakos ir įvairūs asmens socialiniai demografiniai bruožai.

Atliekant tyrimą taip pat buvo atsižvelgta ir į tai, kad skirtingi asmenys gali nevienodai reaguoti į laisvės atėmimo įstaigos aplinkos veiksnius. Todėl tyrimo metu buvo nagrinėta, ar atskiri asmens socialinės demografinės charakteristikos požymiai yra susiję su jų psichologine savijauta laisvės atėmimo įstaigoje. Buvo tirta to asmens socialinės demografinės charakteristikos požymių įtaka: asmens amžius, jo rasė, šeiminė padėtis, išsilavinimas, ankstesnė kriminogeninė patirtis (ar asmuo buvo anksčiau izoliuotas laisvės atėmimo įstaigoje). Taip pat buvo bandyta išsiaiškinti, ar asmens psichologinei būsenai turi įtakos nusikaltimo, dėl kurio asmeniui buvo paskirta laisvės atėmimo bausmė, pobūdis. Tyrimo rezultatai parodė, kad neigiamas psichologines būsenas dažniau patiria baltosios rasės atstovai¹, vedę asmenys, asmenys, turintys geresnį išsilavinimą, mažesnę kriminogeninę patirtį bei tie, kurie yra kalėję už seksualinio pobūdžio nusikaltimus.

Skirtingose valstybėse dėl skirtingos istorinės patirties, kultūros tradicijų, visuomenės socialinės demografinės sudėties laisvės atėmimo metu taikomoms priemonėms ir kalinių psichologinės būklės ryšiui gali turėti įtakos ir kiti veiksniai. Todėl atliekant Lietuvoje esančių laisvės atėmimo įstaigos aplinkos veiksnių ir jose įkalintų asmenų psichologinės būklės tarpusavio ryšių tyrimą būtina iširti Lietuvos visuomenę apibendrinančius ypatumus, taip pat atsižvelgti ir į Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose egzistuojančių subkultūrų specifinius bruožus.

Vertinant Lietuvoje taikomas laisvės atėmimo bausmės, tiksliau laisvės atėmimo bausmės priemonių, veiksmingumą tektų specifiškai ir kitus vertinimo procesui reikšmingus elementus: t. y. reikėtų iširti ir nustatyti Lietuvoje esančių laisvės atėmimo įstaigų neigiamo poveikio jose įkalintiems asmenims ypatumus, jo struktūrines dalis, taikytinų laisvės atėmimo bausmės priemonių ypatumus ir pan.

Tačiau visos šios problemos daugiausia susijusios su bausmių veiksmingumo vertinimo metodologijos tikslinimu ir nepaneigia pagrindinės iškeltos hipotezės – kad siekiant įvertinti bausmių efektyvumą reikia įvertinti, kokios bausmės vykdymo priemonės yra veiksmingiausios taikant žmogiškųjų kaštų kriterijų.

---

¹ Šio demografinio požymio įtaka kalinio psichologinei būsenai paaiškinama tuo, jos Jungtinėse Valstijose dažniausiai laisvės atėmimo įstaigose izoliuotų asmenų kontingentą sudaro negrai, todėl baltosios rasės atstovui sunkiau pritapti prie laisvės atėmimo įstaigos bendruomenės ir jis jaučiasi blogiau. Šis veiksnys, aišku, nėra svarbus nagrinėjant laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu taikytinų priemonių įtaką kalinio psichologinei savijautai Lietuvoje. Bet gali būti svarbu panagrinėti, kaip atlikdami laisvės atėmimo bausmę jaučiasi asmenys, kurie kalba kita nei rusų ar lietuvių kalba.

Išvados

Vertinant bausmių veiksmingumą pirmiausia reikia nustatyti bausmės tikslus, kurių taikant bausmę siekiama. Tiek anksčiau, tiek šiuo metu bausmei keliamas vienas pagrindinis tikslas – taikant bausmę siekiama užtikrinti visuomenės saugumą. Atliktų tyrimų analizė rodo, kad dažniausiai buvo vertinamas laisvės atėmimo bausmės ir probacijos efektyvumas taikant recidyvo ir ekonomiškumo kriterijus. Atlikus minėtų tyrimų metaanalizę paaiškėjo šios bausmių vertinimo problemos:

- vertinant laisvės atėmimo bausmės ir probacijos veiksmingumą pagal recidyvo kriterijų buvo nustatyta, kad nė viena iš šių bausmių neturėjo įtakos jokiems statistiškai reikšmingiems recidyvo pokyčiams, todėl sunku palyginti ir įvertinti šių bausmių veiksmingumą;
- nagrinėjant tyrimų rezultatus paaiškėjo, kad tokius tyrimus labai sunku atlikti ir dėl taikytinos metodologijos bei metodikos problemų;
- laisvės atėmimo bausmės ir probacijos veiksmingumą sunku įvertinti ir palyginti taikant ir ekonomiškumo kriterijų, nes šių baudžiamosios atsakomybės priemonių vykdymo finansinės sąnaudos labai priklauso nuo priemonių turinio ir vykdymo sąlygų.

Abejotinas ir tokio įvertinimo tikslingumas – pavyzdžiui, kaip rodo praktika, nepaisant atskleisto laisvės atėmimo bausmės neveiksmingumo ši bausmė yra visuotinai taikytina.

Šias bausmių veiksmingumo vertinimo problemas siūlytina spręsti pirmiausia keičiant veiksmingumo vertinimo uždavinius – bausmes vertinti ne kvestionuojant bausmės taikymo tikslingumą, o nagrinėjant, kokios bausmės vykdymo priemonės sudarytų galimybes padidinti taikomos bausmės veiksmingumą. Bausmių efektyvumą taip pat siūlytina vertinti taikant žmogiškųjų kaštų kriterijų. Pavyzdžiui, vienas iš tokio vertinimo pavyzdžių galėtų būti laisvės atėmimo taikomų priemonių, kurios padėtų sumažinti laisvės atėmimo bausmės vykdymu daromą neigiamą poveikį nuteistajam asmeniui, veiksmingumo vertinimas.

LITERATŪRA

1. **Chirstie N.** Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. – Vilnius, 1999.
2. **Correctional Service of Canada.** Basic facts about corrections in Canada. – Ottawa, 1993.
3. **Foucault M.** Disciplinuoti ir bausti/kalėjimo gimimas. – Vilnius, 1998.
4. **Glaser D.** The effectiveness of a prison and parole system. – Indianapolis: Bobbs–Merrill, 1964.
5. **Junger – Tas J.** Recent trends in sentencing policies in the Netherlands / European Journal on Criminal policy and research. 1998. Nr. 6.
6. **Klaus J. F.** Handbook on probation services. – Rome/London, 1998.
7. **Лайне Матти.** Криминология и социология отклоненного поведения. – Хельсинки, 1994.
8. **McMahon W. M.** The persistent prison: rethinking decarceration and penal reform. – Toronto, 1992.
9. **Martison R.** What works? / Questions and answers about prison reform. – New York, 1974.
10. **Wooldredge J. D.** Inmate experiences and psychological well-being / Criminal Justice and behavior. Vol. 26. No. 2. June 1999.

The Problems of Evaluation of Efficiency of the Punishment Measures and the Methods of its Solution

Doctoral Candidate Sonata Mališkauskaitė

Law University of Lithuania

SUMMARY

According to the methodology of the mass of research the efficiency of punishment measures was evaluated by applying the criterions of recidivism rates and economic costs, thus the aim of the article is to consider the success of such an evaluation, to point out the main difficulties and to assess the utility of such an evaluation.

The analysis was conducted by using the logic systemitic, comparative historical and meta – analysis methods. The findings of this dissection allows to draw a conclusion that the evaluation by applying the criterions of recidivism rates and economic costs is not functional and for evaluation of the efficiency of punishment measures the more appropriate criterion must be determined.

So by this article it was seeked to reveal a more appropriate criterion for evaluation of efficiency wherefore the possibility to evaluate the efficiency of punishment measures by using the criterion of human resources was examined. The incarceration influence inmates psychological well-being by causing negative outcomes and impeding the rehabilitation of such persons. The mentioned results of the influence of the incarceration are undesirable by sentencing to imprisonment, therefore the state has a duty to apply different measures in order to avoid or at least to diminish such results. So one constituent of the criterion of human resources is the measurement of the impact, which incarceration causes to inmates psychological well-being and which can be changed by applying different measures. The psychological well-being of inmates compose such constituents as human privacy, safety, social motivation and so on, which can be changed by measures lessening victimization of inmates, getting more dates with family members, participating in the social reintegration programs, organizing more social activity and so on. By analyzing the results of different research, which aim was to reveal out the possibility to change the influence of incarceration to inmates psychological well-being by practising different measures, the author attempts to exemplify the possibility to evaluate the efficiency of punishment measures by using the criterion of human resources, specifically, by using the criterion of results, which punishment measure causes to a sentenced person.

